

MARTIN ŠRAJER / 18. 1. 2023

Ať žije republika

Jan Procházka prožil závěr války jako šestnáctiletý chlapec v rodných Ivančicích na jihu Moravy. Již v dubnu 1945 město osvobodila armáda maršála Malinovského. Vedle oslavování vítězství došlo také na rozkrádání majetku, projevy zbabělosti a kruté pomsty. Své ambivalentní vzpomínky na toto období Procházka poprvé využil v povídkách *Vojenská čepice* a *Vojáci z našeho dvora*. Později mu posloužily jako základ knihy *Ať žije republika* a scénáře ke stejnojmennému filmu Karla Kachyni.

Novelu o třinácti kapitolách, která byla od začátku koncipována pro následné zfilmování, Procházka dopsal v roce 1963. Později ji označil za vrchol své bibliografie. K jejímu vydání nicméně došlo až v roce 1965, měsíc po premiéře filmu. Jak bylo u dvojice Kachyňa–Procházka zvykem, na literárním scénáři pracovali spolu. Technický scénář byl již výlučně dílem režiséra. Předloha i scénář byly psány v ich formě, z pohledu hlavního hrdiny, dvanáctiletého Olina, jehož vsí prochází fronta.

Věkem hrdiny film navazoval na sérii pocitových snímků o dospívání, které Kachyňa s Procházkou realizovali počátkem šedesátých let: *Trápení* (1961), *Závrať* (1962) a *Vysoká zed'* (1964). Současně s *Republikou* otevřeli novou kapitolu své spolupráce. Jednalo se o první z řady děl, v nichž kriticky a nedogmaticky revidovali nedávnou minulost. Po okupaci a konci války (*Ať žije republika*, *Kočár do Vídně*, 1966)^[1] šlo o poválečnou kolektivizaci (*Noc nevěsty*, 1967) a období stalinistických čistek v padesátých letech (*Ucho*, 1970).

Přestože je tedy hlavním hrdinou *Republiky* dospívající chlapec, film snažící se podobně jako dříve Škvoreckého románoví *Zbabělci* demytizovat obraz osvobození, zřetelně cílí na starší diváky. Olinova naivní, idealistická perspektiva ironicky kontrastuje s bezohledným chováním dospělých, mezi nimiž prakticky nenajdeme kladného hrdinu. Nedochází zde tudíž k tradiční oslavě vítězů a zesměšnění poražených. Všem jsou vlastní různé charakterové vady. „Chtěli jsme vyjádřit

psychické dozrávání venkovského chlapce, který právě v dramatických i slavnostních okamžicích dospívá k tragickému poznání života,“ [2] popsali tvůrci svůj záměr v explikaci.

Literární scénář, zachovávající hlavní dějovou kostru díla (přítomné vyprávění doplňují vzpomínky, představy a sny hrdiny), předložil Procházka ke schválení 14. ledna 1964. V posudcích se objevovaly dílčí výhrady k opakujícím se motivům a zdlouhavější druhé polovině, ale celkově vyznívaly ve prospěch textu. Vzhledem k tomu, že se mělo jednat o reprezentativní dílo ke dvacátému výročí osvobození, širokoúhlé a dvoudílné, počítalo se s větším rozpočtem i délkou. Již jeho vývoj tak projednávaly dvě kooperující tvůrčí skupiny, Šmída–Fikar a Švábík–Procházka.

Film navíc vznikal ve spolupráci s ministerstvem národní obrany a Československým armádním filmem (ČAF). Kachyňa se u ČAF dobře zapsal již v padesátých letech, kdy pro něj natočil několik dokumentárních a instruktážních filmů i dva celovečerní hrané snímky (jeden společně s Vojtěchem Jasným). Spoluúčast armády na výrobě *Republiky* byla přitom stěžejní. Umožnila rozsáhlé zapojení bojové techniky, a to nejen před kamerou, ale také během samotného natáčení: několik záběrů bylo pořízeno z vojenských vrtulníků.

Pro natáčení byli z Armádního filmu rovněž uvolněni vojáci základní služby, kameraman Jaromír Šofr, druhý kameraman Jiří Macháně a asistent produkce Karel Vejřík. Realizačně náročný film s množstvím akčních scén a početným komparesem vznikal od května 1964 do května následujícího roku. Více než 1800 záběrů se natáčelo na osmdesáti různých lokacích, převážně v exteriérech. Klíčová byla vesnice Únanov u Znojma, kde štáb strávil nejvíce dní. Rozpočet vystoupal z původních 5,5 milionu na 8,35 mil., což bylo skoro třikrát víc, než kolik v první polovině šedesátých let činily průměrné výrobní náklady na celovečerní hraný film.

Pro hlavní roli byl z desítek tisíc chlapců, kteří se přihlásili do konkurzu, vybrán Zdeněk Lstibůrek, [3] během postsynchronů předabovaný Janem Krausem. O komplikace s hereckým obsazením se postaral sovětský Mosfilm, který místo domluveného herce Vladimira Ivašova poslal do Československa Jurije Nazarova. Natáčení zdržela i únava některých členů štábu, vánoční svátky nebo nevyhovující exteriéry.

Kvůli náročné výrobě a postprodukcí film nakonec nebyl uveden k výročí osvobození, tedy v květnu nebo červnu 1965. K odevzdání hotové kopie došlo o dva a půl měsíce později. Vedle výše vypsanych faktorů ke zdržení přispělo také pozdní uvolnění vojáků a armádní výzbroje, obtížné shánění kostýmů, náhlé zvýšení cen potravin, přítomnost televizních antén v exteriérech nebo nutnost ukočírovat naráz děti, zvířata i tanky...

„Všechny scény budou důsledně ‚autentické‘, proto je nebudu od sebe odlišovat vnějšími prostředky. [...] Divák se snad nebude hned přesně orientovat v tom, co je sen a co skutečnost, ale to vše dohromady, jakýsi určitý a prokomponovaný sled obrazů, vytvoří celek, který snad divák přijme globálně“ [4], doufal Kachyňa v době natáčení.

Za propracovanou obrazovou koncepcí film vedle technického scénáře a režijního vedení Karla Kachyni vděčí kameramanovi Jaromíru Šofrovi. Pro něj šlo o debut na poli celovečerního hraného filmu i první natáčení na širokoúhlý formát s poměrem stran 1:2,55. [5] První část točil ještě v době základní vojenské služby, druhou již v civilu. K dispozici měl systém CinemaScope, patřící ke špičce toho, co tehdy Barrandov mohl filmařům nabídnout. Totéž platilo pro ostatní použitou techniku.

Hledisko Olina je zdůrazněno častými subjektivními záběry. Jeho vzpomínky jsou navíc obrazově stylizované, svou lyričností se odlišují od scén zachycujících syrovou venkovskou atmosféru. Některé vzpomínky jsou od přítomného vyprávění odlišené přeexponováním nebo nápadnými světelnými kontrasty. Kachyňa podobně postupoval již ve *Vysoké zdi*.

Jednotlivé roviny odlišuje a propojuje také zvuková stopa a paralelní střih Miroslava Hájka. Napínavé momenty dynamizují rychlé střihy, jindy jsou okamžiky z různých vyprávěcích rovin pohotově skládány do hutných asociativních trsů, zprostředkávajících vnímání mladého hrdiny, díky čemuž byla průměrná délka záběrů na dobové poměry nezvykle nízká.

V časovém presu probíhala i postprodukce filmu, jelikož se zvažovalo jeho zaslání na festival v Benátkách, tradičně pořádaný na počátku podzimu. Smluvně vázaný Zdeněk Liška byl již vytížen jiným projektem. Na jeho uvolnění se čekat nemohlo. Proto ho nahradil Jan Novák, který v šedesátých letech složil hudbu k celkem sedmi Kachyňovým filmům. Po srpnu 1968 emigroval a teprve poté Kachyňa navázal

spolupráci s Liškou.

V tisku byl film masivně propagován dlouho před uvedením. Vycházely reportáže z natáčení, rozhovory s tvůrci nebo fotky z filmu doplněné autorskými explikacemi. Vedle plakátů a letáčků byly ve velkém nákladu a několika jazycích vytištěny i podrobnější brožury. Kachyňa s Procházkou vystupovali také v rozhlase a televizi, v kinech byly promítány reklamní šoty. Měsíc po premiéře vyšla Procházkova knižní předloha, jejíž atraktivitu zvyšovaly ilustrace Jiřího Trnky (který byl současně autorem kresby na plakátu Zdeňka Zieglera).

Premiérám pro veřejnost předcházely zkušební a schvalovací projekce, na kterých se k filmu vyjadřovali vedoucí činitelé Československého státního filmu, politici z ÚV KSČ i samotný prezident Antonín Novotný. Podle Kachyňových vzpomínek se Novotnému film líbil a dokonce jej měl hájit před sovětským velvyslancem, kterému se jevil protisovětský.^[6] Cenzurní orgány vůči *Republice* neměly žádné připomínky.

Oficiální premiéra výpravného, dvě a čtvrt hodiny dlouhého filmu proběhla 5. listopadu 1965 v rámci oslav Měsíce československo-sovětského přátelství. Do distribuce byla *Republika* uvedena v maximálním počtu kopií. Kritici ji vesměs označovali za nejlepší společný počín Kachyni a Procházký, nikoliv ovšem bez výhrad. Výtky měli zejména k rozvolněnější druhé polovině a doporučovali krácení.

Gustav Franci ve *Filmu a době* oceňoval, že film usiluje o „plnější a komplexnější postižení pravdy o revoluční přeměně, k níž v oněch letech docházelo“. Kladně hodnotil i umělecký vývoj tvůrčí dvojice.^[7] Janu Žalmanovi poetické motivy asociovaly *Ivanovo dětství* (1962) od Andreje Tarkovského. Kachyňovy symbolické obrazy však vnímal jako vyumělkované ornamenty.^[8] Vladimír Bystrov filmu vyčítal přebujelost motivů a v souvislosti s Procházkovým scénářem psal o „obžerství talentu“.^[9]

Podle A. J. Liehma vznikl film srovnatelný se zahraniční produkcí. Kritičtěji hodnotil nestřídmou druhou část: „Režijní, herecká ani kameramanská práce neztrácí na své kvalitě, ale o to rychleji slábne zájem náš. Arzenál používaných prostředků se pochopitelně vytrvale úží, stejné postupy se s malými obměnami neustále opakují, rozmělnují ten či onen detail, unavují, odvádějí pozornost, ztratil se břeh, hráz, všechno to nakonec dává dílu řád a tvar, a zůstal jen neregulovaný tok, v němž to jiskří tak, že neuvidíš tmou ani stín či polosvětlo.“^[10]

Snímek reprezentoval Československo také na zahraničních přehlídkách. Do Benátek se nedostal, ale na VII. MFF Mar del Plata v Argentině mu byla v roce 1966 udělena Velká cena, cena Svazu argentinských kritiků a cena CIDALC. Vítězství *Republiky* v Mar del Plata zajistilo její nesoutěžní účast na dalších festivalech, například ve španělském San Sebastiánu, kde získala cenu FIPRESCI. V tuzemsku film ocenil Filmový a televizní svaz. Cenu Trilobit obdrželi Miroslav Hájek za střih a Jaromír Šofr za kameru.

Do června roku 1970, kdy byl stažen z distribuce, film v českých kinech zhlédlo 1 153 983 diváků. V následujících měsících z kin zmizely také ostatní filmy dvojice Kachyňa–Procházka, včetně *Kočáru do Vídně*, který na *Republiku* přímo navazuje časově i odvahou vykreslit chování českého obyvatelstva v časech osvobození v nepřítomnosti lichotivém světle.

Ať žije republika (Československo 1965), režie: Karel Kachyňa, scénář: Jan Procházka, Karel Kachyňa, kamera: Jaromír Šofr, hudba: Jan Novák, hrají: Zdeněk Lstibůrek, Naděžda Gajerová, Vlado Müller, Gustáv Valach, Jurij Nazarov, Iva Janžurová, Jindra Rathová a další. Filmové studio Barrandov, 132 min.

Použitá literatura:

Šárka Bartošková, Luboš Bartošek, *Filmové profily. Českoslovenští scenáristé, režiséři, kameramani, hudební skladatelé a architekti hraných filmů*. Praha: Československý filmový ústav 1986.

Jiří Havelka, *Československé filmové hospodářství 1961–65*. Praha: Československý filmový ústav 1975.

Daniela Havránková, *Revize minulosti ve filmech Jana Procházky* (diplomová práce). Praha: Univerzita Karlova 2012.

Jan Procházka, *Ať žije republika (Já a Julina a konec velké války)*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy 1965.

Václav Šmidrkal, *Armáda a stříbrné plátno. Československý armádní film 1951–1999*. Praha: Naše vojsko 2009.

[1] Sám Procházka se tématu osvobození Československa a pražského májového povstání věnoval ještě ve filmu *Maratón* (1968) režiséra Ivo Nováka.

[2] Kachyňa – Procházka, Ať žije republika. *Film a doba* 11, 1965, č. 4, s. 218.

[3] František Sádek, Ať žije republika. Šestý společný film Jana Procházky a Karla Kachyni. *Kino* 19, 1963, č. 20 (8. 10.), s. 9.

[4] Ladislav Tunys, S Karlem Kachyňou nejen o jeho novém filmu. *Divadelní a filmové noviny* 8, 1965, č. 11 (6. 1.), s. 4.

[5] Kachyňa se širokoúhlým formátem pracoval již ve svých třech předchozích filmech, *Trápení* (1961), *Závratí* (1962) a *Naději* (1963).

[6] A. J. Liehm, Karel Kachyňa je slavný... *Filmové a televizní noviny* 2, 1968, č. 19 (2. 10.), s. 8.

[7] Gustav Franci, Ať žije republika. *Film a doba* 11, 1965, č. 12, s. 653.

[8] Jan Žalman, *Umlčený film*. Praha: Levné knihy 2008.

[9] Vladimír Bystrov, Procházka s Kachyňom v hemžení na náměstí. *Film a divadlo* 9, 1965, č. 23, s. 8–9.

[10] A. J. Liehm, Ten dvanáctiletý Olin... *Literární noviny* 14, 1965, č. 46, s. 4.